

BOSNA I HERCEGOVINA
VIJEĆE MINISTARA
Agencija za predškolsko, osnovno
i srednje obrazovanje

БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА
САВЈЕТ МИНИСТАРА
Агенција за предшколско, основно и
средње образовање

DRUŠTVENO-HUMANISTIČKO PODRUČJE

ZAJEDNIČKA JEZGRA
NASTAVNIH PLANOVA I PROGRAMA
ZA GRAĐANSKO OBRAZOVANJE
DEFINIRANA NA ISHODIMA UČENJA
(GRAĐANSKI ODGOJ I OBRAZOVANJE, DEMOKRACIJA I
LJUDSKA PRAVA, POLITIKA I GRAĐANSKO DRUŠTVO,
GOSPODARSTVO, POLITIKA I PRIVREDA,
DEMOKRACIJA I LJUDSKA KULTURA)

ZINPP za građansko obrazovanje definirana na ishodima učenja

Voditeljica projekta:

mr. sc. Marija Naletilić

Vanjska suradnica:

dr. sc. Vedrana Spajić Vrkaš

Projektni tim:

Maja Stojkić, ravnateljica Agencije za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje

Marija Naletilić, voditeljica projekta, šefica Odjela za Zajedničku jezgru nastavnih planova i programa

Danica Vasilj, zamjenica voditeljice, stručna savjetnica za razrednu nastavu

Mate Živković, stručni savjetnik za predmetnu nastavu

Radna skupina:

mr. sc. Marija Naletilić

Danica Vasilj

dr. sc. Mate Živković

Miladin Ilić

Marijana Brešić

Ana Karaula

Milan Ljubojević

Amela Midžić

Mirjana Knežević

Almira Uzunović

Alma Prijović

Ankica Đuran

Sanela Talović

Danijela Tomičić

Sadik Selimović

Indira Arpadžić

mr. sc. Mirza Čehajić

Teufik Sarajlić

Azer Ćosić

Nada Dimkov

Slađana Popović

”Ovaj projekat je omogućila velikodušna podrška američkog naroda putem Američke ambasade u Sarajevu i svi stavovi, mišljenja i zaključci izneseni u projektu ne odražavaju nužno stav Američke ambasade ili Vlade SAD, već isključivo autora.“

Napomena

Izrazi koji su napisani samo u jednom gramatičkom rodu odnose se podjednako na ženski i muški rod.

KAZALO

Uvod	4
Zajednička jezgra nastavnih planova i programa za građansko obrazovanje definirana na ishodima učenja Tabelarni prikaz oblasti, komponenti i ishoda učenja	8
Shematski prikaz oblasti i komponenti	21
Ključne kompetencije – prožimajuće teme za građansko obrazovanje	22
Literatura	24

UVOD

Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje (APOSO) izradila je *Zajedničku jezgru nastavnih planova i programa (ZJNPP) za građansko obrazovanje definiranu na ishodima učenja* kao logičan korak nakon izrade ZJNPP za društveno-humanističko područje definirano na ishodima učenja.

Građansko je obrazovanje nastavni predmet u sastavu društveno-humanističkog područja koji u NPP u BiH ima različite nazive kao što su Građanski odgoj i obrazovanje, Demokracija i ljudska prava, Politika i građansko društvo, Gospodarstvo, Politika i gospodarstvo te Demokracija i ljudska kultura. (U daljnjem tekstu Građansko obrazovanje).

Zajednička jezgra nastavnih planova i programa za građansko obrazovanje definirana na ishodima učenja urađena je po već utvrđenoj metodologiji razvoja Zajedničke jezgre nastavnih planova i programa. Uvažavajući specifičnosti građanskog obrazovanja, najprije su definirane oblasti i komponente za svaku oblast, potom su za svaku komponentu definirani ishodi učenja¹ i na kraju su za svaki ishod učenja definirani pokazatelji. Pokazatelji su definirani sukladno razvojnom uzrastu djeteta na kraju predškolskog odgoja i obrazovanja (uzrast od 5-6 godina), na kraju trećeg razreda (uzrast od 8-9 godina), na kraju šestog razreda (uzrast od 11-12 godina), na kraju devetogodišnjeg odgoja i obrazovanja (uzrast od 14-15 godina) i na kraju srednjoškolskog odgoja i obrazovanja (uzrast od 18-19 godina). Proces izradbe Dokumenta trajao je od listopada 2014. do travnja 2015. godine. Krajem ožujka 2015. godine završene su javne rasprave na cijelom području BiH, na kojima su odgajatelji, učitelji, nastavnici i profesori, koji su izravno uključeni u odgojno-obrazovni proces, predlagali izmjene i dopune Dokumenta, na temelju čega je provedena revizija i pripremljena konačnu verzija Dokumenta.

Polazišta za izradbu *Zajedničke jezgre nastavnih planova i programa za građansko obrazovanje definirane na ishodima učenja* bila su *Identifikacija ključnih kompetencija i životnih vještina u BiH (2011)*, *Plan i program predmetne nastave obrazovanja za demokraciju i ljudska prava (2012.)* i srodni programi u BiH, uključujući CIVITAS-ov program *Osnove demokracije*, te važeći NPP-i u Crnoj Gori, Velikoj Britaniji i Australiji, rezultati međunarodnog IEA istraživanja građanskog obrazovanja te odabrani stručni i znanstveni tekstovi.

Tijekom definiranja *Zajedničke jezgre nastavnih planova i programa za građansko obrazovanje definirane na ishodima učenja* sudjelovali su predstavnici pedagoških zavoda, Zavoda za školstvo Mostar, Pedagoške institucije Brčko distrikta BiH, odgajatelji, učitelji, nastavnici, srednjoškolski profesori, sveučilišni profesori i stručni savjetnici Agencije za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje.

Pri definiranju mjerljivih, konkretnih i jasnih ishoda učenja i pokazatelja² Radna skupina je koristila aktivne glagole u prezentu prema revidiranoj Bloomovoj taksonomiji, koja obuhvaća znanja, vještine i stavove, odnosno kompetencije koje su važne za život u 21. stoljeću.

Temelji učenja za građanstvo koji su utkani u *Zajedničku jezgru nastavnih planova i programa za građansko obrazovanje definiranu na ishodima učenja* su sljedeći:

- *Promjene uloge građanina* – Sve do nedavno građanstvo se prvenstveno određivalo kao formalno-pravni status, u sklopu kojega je naglasak bio na bazičnoj informiranosti i dužnosti pojedinca prema državi, primjerice izlasku na izbore i plaćanju poreza, pa se i priprema građana uglavnom svodila na učenje o ustroju države i na razvoj osjećaja lojalnosti prema vlasti, koja ekskluzivno odlučuje o svim važnijim društvenim pitanjima. Suvremene generacije

¹ Vidjeti prilog 1. *Oblasti, komponente i ishodi učenja i prilog 1.1 Shema oblasti i komponente*

² Brojevi definiranih ishoda u Dokumentu prate pokazatelje pod istim brojem, ali za različiti uzrast.

mladih mijenjaju te obrasce. Oni su sve manje spremni prihvatiti svoju građansku ulogu kao pasivnu i podaničku. Sudjelovanje u političkim zbivanjima vide kao mogućnost ostvarivanja svoje ustavom zajamčene moći, a nositelje državne vlasti kao opunomoćenike građana kojima je jedina dužnost raditi za javno dobro. Djeluju individualno ili u sklopu civilnog društva, koriste nove informacijske tehnologije za širenje svojih ideja i umrežavanje, traže uspostavu društva jednakosti i pravde i ne zanose se političkom retorikom nego traže učinkovitost i polaganje računa za neuspjeh političkog projekta. Svjesni su da se emancipirano i angažirano građanstvo ne rađa nego uči i da o obrazovanju za takav tip građanstva u velikoj mjeri ovisi budućnost demokratskih društava, osobito onih koji nemaju dugu tradiciju demokratskog ustroja.

- *Promjene u shvaćanju demokracije i njezina razvoja* – Istovremeno s promjenama u određenju i praksi građanstva, mijenja se shvaćanje demokracije, kao i pretpostavki razvoja demokratskih društava. Na demokraciju se sve više gleda kao na izrazito složen, često proturječan i nadasve osjetljiv proces usmjeren na smanjenje jaza između općeprihvaćenih demokratskih vrijednosti, prakse demokratskih političkih institucija i političke kulture građana. Nedemokratsko djelovanje demokratski izabраниh vlasti i neuspjeh države da riješi probleme društvene nejednakosti i isključenosti vodi slabljenju osjećaja političke učinkovitosti i povjerenja građana u političke institucije. Posljedica toga jest kriza demokratskih sustava, što dovodi u pitanje i samu ideju demokracije, pa se traže novi, manje elitistički i otvoreniji modeli upravljanja demokratskim sustavima. Iako predstavnička demokracija s naglaskom na izbornu proceduru ostaje dominantan model, sve su prisutniji participativni oblici odlučivanja, u kojima prednost ima sadržajna strana demokracije, primjerice, kvaliteta društvenog života. No učinkovitost participativne demokracije ne ovisi samo o ustavnom jamstvu jednakosti građana i njihova prava na sudjelovanje nego, prvenstveno, o njihovom razumijevanju svojih prava i sposobnosti da odrede i zagovaraju svoje interese u zajednici ravnopravnih političkih subjekata, što pretpostavlja određenu razinu političke i građanske kompetentnosti.
- *Promjene u uređenju suvremenih društava* – Društvo funkcionira kao složena mreža odnosa među pojedincima i skupinama prema određenim pravilima. Modernizacijom se ti odnosi sve racionalnije uređuju, institucionaliziraju, depersonaliziraju i birokratiziraju, pa postaje prihvatljivim društvo razlikovati od zajednice u kojoj se zadržavaju bliske veze među ljudima. Vjeruje se da je društvo formalno uređeno na demokratskim načelima istovremeno i kohezivno društvo. No s porastom životne nesigurnosti, kao posljedice, između ostaloga, jačanja globalnog tržišta, marketizacije javnih dobara, prirodnih katastrofa, nasilja, oružanih sukoba, terorizma i masovnih migracija, kohezivna snaga društva slabi, a umjesto društvenog aktera na scenu stupa privatni pojedinac, koji brine o svojim interesima bez jasne odgovornosti prema društvu kao cjelini. To dovodi do preispitivanja ne samo demokratskih temelja nego i modernističkog koncepta društva. Izlaz se traži u preobrazbi društvenih odnosa, a od odgoja i obrazovanja očekuje se da privatnog pojedinca vrata u društvo kao društveno kompetentnog aktera – građanina. U temeljima tih promjena nalazi se ideja društva-zajednice pa se poseban naglasak stavlja na razvoj komunikativnih vještina, nenasilno upravljanje sukobima i timski rad.
- *Promjene u pristupu kulturnim razlikama* – Kulturne razlike istovremeno su izvor ljudskog napretka i ljudske patnje. Sve do nedavno odstupanje od dominantne kulture smatralo se anomalijom i prijetnjom društvenoj stabilnosti. Društva su bila uređena prema monokulturnom načelu, što je podrazumijevalo prihvaćanje etnocentrizma i asimilacionizma. Takav je pristup dodatno učvršćen socijalnim darvinizmom, koji je biološku teoriju evolucije primijenio na tumačenje kulturnih razlika i ponudio znanstvene “dokaze” za hijerarhijski poredak kultura, a time i za društvenu diferencijaciju, segregaciju i diskriminaciju kulturno drugačijih. Usvajanjem Opće deklaracije o ljudskim pravima, kojom se proklamira načelo

jednake vrijednosti i dostojanstva svih ljudi bez obzira na njihovu rodnu, rasnu, etničku, nacionalnu, religijsku, jezičnu ili neku drugu pripadnost, monokulturna se perspektiva zamjenjuje kulturnim pluralizmom. Slijedom toga, demokratska društva koja svim svojim građanima, a time i onima koji su kulturno drugačiji, jamče jednaka prava bez diskriminacije po bilo kojoj osnovi, počinju kulturno drugačijim građanima priznavati i pravo na različitost, što uključuje pravo na izražavanje i njegovanje svog kulturnog identiteta bez obzira na to koliko je on različit od identiteta dominantne društvene skupine. Te promjene ponovno vode redefiniranju demokracije, ali mijenjaju i pogled na samo društvo. Demokracija se sve više shvaća kao okvir za predstavljanje različitih interesa i za zaštitu prava manjina od većine. S druge strane, umjesto da se opažaju kao prijetnja društvenoj stabilnosti, kulturne se razlike sve više shvaćaju kao društvena vrijednost i bogatstvo, a odgoj i obrazovanje postaju važna alatka preobrazbe društva prema načelu kulturnog pluralizma. Uvode se sadržaji kojima se kod učenika potiče razvoj interkulture osjetljivosti, komunikacije i dijaloga kao sastavni dio učenja za aktivno i odgovorno građanstvo.

- *Promjene u odnosima među narodima i državama svijeta* – Razvoj međunarodnog prava, osobito međunarodnog i regionalnih sustava ljudskih prava, doveo je do fundamentalnih promjena u shvaćanju državnog suvereniteta, odnosa države prema građanima, kao i odnosa među samim državama. Članstvom u međunarodnoj ili regionalnoj organizaciji država se obvezuje poštivati zajednička načela djelovanja i prihvaća međunarodni, odnosno regionalni nadzor nad provedbom tih načela, o čemu u velikoj mjeri ovise njezini odnosi s drugim državama i ugled koji uživa u svijetu. Sustavi ljudskih prava, osobito europski, ograničili su samovolju vlasti nad građanima osiguravajući im zaštitu njihovih ljudskih prava i izvan granica njihove države. Nadalje, međunarodna načela uređenja odnosa među državama dovela su do prihvaćanja ideje pozitivnog mira s osloncem na zaštitu ljudskih prava, nediskriminaciji i jačanju demokracije, kao i na pregovaranju, posredovanju i dijalogu. Pozitivan mir ne znači samo odsustvo straha od nasilja i rata već, prije svega, prihvaćanje individualne i kolektivne odgovornosti za mir. Ona pretpostavlja poznavanje međunarodnih i regionalnih standarda i razvoj vještina kojima se osigurava provedba tih standarda, što je još jedna zadaća odgoja i obrazovanja djece i mladih u demokratskom društvu.
- *Promjene u određivanju svrhe i ciljeva odgoja i obrazovanja* – Odgoj i obrazovanje oduvijek imaju višestruku funkciju. Njima se nastoji osigurati društveni i gospodarski razvoj, politička stabilnost i poštivanje zajedničkih kulturnih vrijednosti te samoispunjenje pojedinca. Sve do nedavno to se ostvarivalo posredovanjem didaktički prilagođenog akademskog znanja mlađim generacijama temeljem znanstvenih i stručnih spoznaja o učinkovitom poticanju razvoja učenika. Danas su odgoj i obrazovanje područje sukoba različitih interesnih skupina koje dolaze iz različitih područja društvenog života i zastupaju različite ideje o odgoju i obrazovanju. Kao rezultat njihova interesnog nadmetanja dolazi do pluralizacije svrhe i ciljeva obrazovanja, pa je sve nejasnije kome ili čemu služi i kome ili čemu treba služiti odgojno-obrazovna djelatnost i institucije u kojima se ona ostvaruje. Pluralizacija je dovela do politizacije odgoja i obrazovanja, čime je ugrožena autonomija struke i reducirana regulatorna moć izvršne vlasti zadužene za to područje. U takvim je okolnostima nužno osnažiti školu i nastavnike, kako bi oni bili u stanju učinkovito pripremiti svoje učenike kao kritički osviještene, aktivne i odgovorne političke subjekte.

Zajednička jezgra nastavnih planova i programa za građansko obrazovanje definirana na ishodima učenja priređena je imajući na umu te višestruke izazove koji stoje pred učenicima Bosne i Hercegovine u izgradnji njihova društva i države prema načelima demokratske zajednice. Učenje za demokratsko građanstvo cjeloživotni je proces pa su, sukladno tome, u Dokument uvrštene i ključne kompetencije za cjeloživotno učenje, od socijalne i građanske kompetencije, samoinicijative i poduzetničke kompetencije, preko kulturne svijesti i kulturnog izražavanja, do učiti kako se uči i

kreativno-produktivne kompetencije. One u Dokumentu predstavljaju prožimajuće teme građanskog obrazovanja u definiranim pokazateljima.³

Zajednička jezgra nastavnih planova i programa za građansko obrazovanje definirana na ishodima učenja predstavlja pedagoško-didaktičko-metodički referentni okvir za individualni i kreativni rad škola, nastavnika i drugih djelatnika u odgoju i obrazovanju, kako bi se zajednički doprinijelo postupnom i cjelovitom osposobljavanju djece i mladih za informirano, aktivno i odgovorno građanstvo Bosne i Hercegovine.

Cilj *Zajedničke jezgre nastavnih planova i programa za građansko obrazovanje definirane na ishodima učenja* jest stjecanje onih kompetencija koje su građanima Bosne i Hercegovine prijeko potrebne za kvalitetan i produktivan privatni, društveni i profesionalni život, za unapređenje višekulturnog bosanskohercegovačkog društva kao zajednice ravnopravnih naroda i građana i za razvoj Bosne i Hercegovine kao stabilne i pravedne demokratske države, u skladu s pravima, obvezama i odgovornostima koje za njih proizlaze iz Ustava Bosne i Hercegovine, iz europskih i međunarodnih standarda zaštite ljudskih prava i sloboda, kao i iz humanističke tradicije svijeta. To podrazumijeva razumijevanje društvenih, političkih, pravnih, kulturnih, gospodarskih i tehnoloških pretpostavki funkcioniranja demokracije, s posebnim naglaskom na središnju ulogu građana u demokraciji, i razvoj demokratsko-građanskih vještina i sposobnosti, osobito kritičkog propitivanja političkih institucija, mehanizama i aktera te vođenja dijaloga, zajedničkog planiranja i djelovanja u skladu s temeljnim demokratskim vrijednostima, kao što su sloboda i osobno dostojanstvo pojedinca, ravnopravnost i nediskriminacija, vladavina prava, kulturni pluralizam, društvena kohezija, solidarnost te mir i nenasilje. Nadalje, cilj učenja za građanstvo jest prihvaćanje demokratskih načela kao osobnih životnih vrijednosti i razvoj demokratsko-građanskih obrazaca ponašanja kojima se vlastita dobrobit osigurava imajući na umu prava, dostojanstvo i dobrobit drugih, ali i društvene zajednice kao cjeline. Krajnji cilj odgojno-obrazovnog djelovanja prema *Zajedničkoj jezgri nastavnih planova i programa za građansko obrazovanje definiranoj na ishodima učenja* jest razvoj participativne demokratske političke i građanske kulture u kojoj pojedinac, kao emancipiran, osnažen i angažiran građanin, upravlja promjenama u sebi i oko sebe – od odnosa u obitelji, preko odnosa u svojoj kulturnoj, odnosno etničkoj, nacionalnoj, religijskoj ili jezičnoj skupini, lokalnoj zajednici i državi, do odnosa u Europi i svijetu.

Zajedničkom jezgrom nastavnih planova i programa za građansko obrazovanje definiranom na ishodima učenja promiče se holistički i integrativni pristup građanskom obrazovanju. Građanstvo se ovdje ne određuje kao puki formalno-pravni status koji pojedinac ima prema državi nego kao inkluzivna kategorija identifikacije koja mu omogućuje da, razumijevanjem i prihvaćanjem sklopa temeljnih demokratskih vrijednosti, istovremeno njeguje i druge svoje identitete. U skladu s tim, *Zajedničkom jezgrom* građansko obrazovanje integrira nizom posebnih inicijativa, uključujući političko obrazovanje, obrazovanje za ljudska prava, interkulturno obrazovanje, obrazovanje za rodnu jednakost, obrazovanje za društvenu pravdu te europsko i međunarodno obrazovanje.

³ Vidjeti prilog 2. Ključne kompetencije – prožimajuće teme za građansko obrazovanje.

ZJNPP za građansko obrazovanje definirana na ishodima učenja

OBLAST 1: Pojedinac, društvo, građanin				
Komponenta 1: Slobode, prava i odgovornosti pojedinca i građanina u društvu				
Ishodi učenja: 1. Opisuje slobode, prava, odgovornosti i dužnosti pojedinca u društvu. 2. Objašnjava važnost općevažećih pravila za osiguranje društvene jednakosti i utvrđuje njihovu povezanost sa statusom građanina. 3. Pokazuje društvenu odgovornost i posvećenost zajedničkom dobru.				
Indikatori u skladu s uzrastom za:				
Kraj predškolskog odgoja i obrazovanja (5/6 god.)	Kraj 3. razreda (8/9 god.)	Kraj 6. razreda (11/12 god.)	Kraj devetogodišnjeg odgoja i obrazovanja (14/15 god.)	Kraj srednjoškolskog odgoja i obrazovanja (18/19 god.)
1. Navodi i uspoređuje s drugom djecom što može, a što ne smije u vrtiću, obitelji i među prijateljima.	1. Opisuje prava i odgovornosti koje svaki učenik ima u razredu i školi.	1. Objašnjava sličnosti i razlike u pravima i odgovornostima koje učenici imaju u školi i lokalnoj zajednici.	1. Stavlja u vezu odnose između sloboda, prava, odgovornosti i dužnosti pojedinca od lokalne do državne razine.	1. Kritički analizira na konkretnim primjerima različita shvaćanja slobode, prava, odgovornosti i dužnosti u BiH.
2. Prepoznaje važnost zajedničkih pravila za očuvanje dobrih odnosa u vrtiću i obitelji te među prijateljima i sudjeluje u njihovu donošenju.	2. Opisuje važnost donošenja i poštivanja pravila koja jednako važe za sve za kvalitetu odnosa u razredu i školi.	2. Objašnjava razlike između pravila kojima se osigurava jednakost od pravila kojima se privilegiraju pojedine skupine u školi i neposrednom okruženju.	2. Povezuje pravila kojima se osigurava društvena jednakost s građanskim statusom.	2. Opisuje karakteristike općevažećih društvenih pravila, navodi posljedice loših i predlaže promjene.
3. Ponaša se su skladu s pravilima i pokazuje odgovornost za svoje najbliže, prijatelje i svoju vrtićku skupinu.	3. Prepoznaje svoj doprinos poboljšanju odnosa u razredu i školi te predlaže ili se uključuje u akcije pomoći potrebitim učenicima u razredu i školi.	3. Objašnjava povezanost između društvene odgovornosti i društvene dobrobiti te pokreće i uključuje se u humanitarne akcije škole.	3. Prepoznaje posljedice društvene nejednakosti za pojedinca i zajednicu te predlaže rješenja i sudjeluje u humanitarnim akcijama izvan škole.	3. Zagovara važnost društvene odgovornosti i posvećenosti zajedničkom dobru za unapređenje odnosa u bosanskohercegovačkom društvu.

Komponenta 2: Kulturni⁴ i građanski identitet⁵

Ishodi učenja:

1. Analizira vezu između kulturnog i građanskog identiteta.
2. Objašnjava važnost poštivanja različitih kulturnih identiteta za dobrobit pojedinca i društva.
3. Uočava situacije u kojima se ne poštuju kulturni identiteti drugih te analizira uzroke i posljedice takvih odnosa.
4. Zagovara kulturnu različitost kao društveno bogatstvo.

Indikatori (pokazatelji) u skladu s uzrastom za:

Kraj predškolskog odgoja i obrazovanja (5/6 god.)	Kraj 3. razreda (8/9 god.)	Kraj 6. razreda (11/12 god.)	Kraj devetogodišnjeg odgoja i obrazovanja (14/15 god.)	Kraj srednjoškolskog odgoja i obrazovanja (18/19 god.)
1. Prepoznaje svoje osobine (sličnosti i razlike) u odnosu na članove obitelji, prijatelje i drugu djecu u vrtiću.	1. Uočava da se ljudi razlikuju po svojim individualnim obilježjima i po pripadnosti različitim skupinama, ali da zajedno dijele životni prostor.	1. Povezuje pripadništvo određenoj skupini (po spolu, jeziku, običajima i sl.) s identitetom, tumači odnos između individualnog i kolektivnog identiteta te uočava kako različiti kolektivni identiteti sudjeluju u izgradnji individualnog identiteta.	1. Opisuje sebe i druge i kao pripadnike određene nacionalne, etničke religijske, jezične i druge kulturne skupine i kao građane BiH te tumači posebnosti i međuovisnosti te dvije kategorije identiteta, uz uključivanje kategorija manjine i većine.	1. Na primjerima analizira odnose između različitih kulturnih (nacionalnog, etničkog, vjerskog, jezičnog) identiteta i građanskog identiteta u BiH u kontekstu razvojnih potreba BiH kao države.

⁴ Izraz „kulturni identitet“ koristi se u Dokumentu u značenju pripadništva pojedinca spolnoj/rodnoj, rasnoj, etničkoj, nacionalnoj, religijskoj, jezičnoj ili drugoj srodnoj skupini. Uključuje svijest o imenu, znanja o distinktivnim obilježjima svoje skupine u odnosu na druge skupine, identifikaciju s grupom, poštovanje zajedničkih vrijednosti, interesa i ciljeva grupe te ponašanje u skladu s tim vrijednostima, interesima i ciljevima. S obzirom da se kulturna skupina određuje po posebnosti, kulturni je identitet, za razliku od građanskoga, ekskluzivan.

⁵ Izraz „građanski identitet“ koristi se u značenju pripadništva pojedinca državnoj ili političkoj zajednici ustavno uređenoj na načelu jednakosti, pa ga neki autori nazivaju i „državljski identitet“. Budući da se u njegovim temeljima nalazi načelo formalno-pravne jednakosti svih pripadnika države, građanski je identitet, za razliku od kulturnoga, bitno inkluzivan. U civilnom modelu države-nacije građanski je identitet istoznačan državljskom i nacionalnom identitetu, a razlikuje se od etničkog (manjinskog) identiteta, koji ostaje ekskluzivan. U etničkom modelu države-nacije, građanski identitet je istoznačan državljskom, ali se razlikuje od nacionalnog identiteta, koji ostaje ekskluzivan. U višekulturnoj (višenacionalnoj, višereligijskoj) „mladoj“ demokraciji s duboko prožimajućim i izrazito ekskluzivnim identitetima (nacionalnim, etničkim, religijskim itd.), kakav je slučaj s BiH, građanski je identitet nužno graditi ne samo na načelu jednakosti/ravnopravnosti nego i na načelu kulturnog pluralizma i zajedništva temeljenog na poštivanju prava na različitost. Ukoliko se u građanskom obrazovanju zanemare ekskluzivni identiteti kao podloga inkluzivnoga, takvo se obrazovanje svodi na učenje o formalno-pravnim pretpostavkama državnog ustroja, što vodi razumijevanju građanskog statusa, ali ne mora nužno voditi i usvajanju građanskog identiteta. Upravo se upoznavanjem i propitivanjem ekskluzivnih identiteta u kontekstu inkluzivnih ustavnih vrijednosti, kojima se podjednako štiti svaki građanin (državljanin), može očekivati da će se etnocentrični (ekskluzivni) pogled na svijet zamijeniti otvorenim i inkluzivnim.

Izvor: Callan, E. (1997). *Creating Citizens: Political Education and Liberal Democracy*. Oxford: Clarendon Press.

Lewicka-Grisdale, K. i McLaughlin, T.H. „Education for European identity and European citizenship.“ U: Ibanez-Martin, J.A. i Jover, G. (Ed.) *Education in Europe: Policies and Politics*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 2002, 53-81.

Smith, A. (1991). *National Identity*. Reno: University of Nevada Press.

Spajić-Vrkaš, V.; Kukoč, M.; Bašić, S. (2001). *Obrazovanje za ljudska prava i demokraciju: Interdisciplinarni rječnik*. Zagreb: Hrvatsko povjerenstvo za UNESCO i Projekt "Obrazovanje za mir i ljudska prava za hrvatske osnovne škole".

<p>2. Opisuje običaje u svojoj obitelji i uspoređuje ih s običajima obitelji druge djece u vrtiću bez vrednovanja uočenih razlika.</p>	<p>2. Navodi neke kulturne običaje i povezuje ih s određenim skupinama iz neposredne okoline.</p>	<p>2. Uspoređuje obilježja svoje kulture s obilježjima drugih kultura i raspravlja o važnosti očuvanja tih obilježja za identitet svoje i drugih kulturnih skupina.</p>	<p>2. Izdvaja i opisuje elemente koji su zajednički kulturama u BiH i istražuje njihovu povezanost s obilježjima građanskog identiteta.</p>	<p>2. Argumentira važnost koju poštivanje različitih kulturnih (nacionalnih, etničkih, religijskih, jezičnih i dr.) identiteta i prihvaćanje odgovornosti za razvoj građanskog identiteta ima za dobrobit pojedinca, kulturnih skupina i države BiH.</p>
<p>3. Razlikuje prihvatljivo od neprihvatljivog ponašanja prema djeci koja govore drugim jezikom, drugačije se odijevaju ili imaju drugačije običaje i sl.</p>	<p>3. Prepoznaje ponašanja kojima se pokazuje nepoštivanje drugih kultura.</p>	<p>3. Određuje značenje stereotipa i predrasuda, navodi takve primjere iz okoline te tumači kako nastaju i koje posljedice imaju za dobrobit pojedinca, kulturnih skupina i društva u cjelini.</p>	<p>3. Navodi i analizira primjere govora mržnje i diskriminacije po različitim osnovama te raspravlja o zakonskim sankcijama takvog ponašanja u BiH.</p>	<p>3. Kritički analizira odnose među različitim kulturama u BiH, uspoređuje ih s takvim odnosima u drugim državama i izvodi pravila kojima se osigurava stabilnost višekulturnog društva.</p>
<p>4. Ima pozitivan stav prema svojoj kulturi i kulturama kojima pripadaju druga djeca.</p>	<p>4. Opisuje kulturne razlike u svojoj zajednici u pozitivnim terminima, zagovara zajedništvo i aktivno sudjeluje u obilježavanju dana različitih kultura u školi.</p>	<p>4. Objašnjava kako različite kulture u BiH doprinose razvoju bosanskohercegovačkog društva.</p>	<p>4. Navodi i opisuje osobe, događaje i sl. iz različitih kultura u BiH koji su doprinijeli ili doprinose razvoju građanske kulture BiH.</p>	<p>4. Opisuje prednosti višekulturnog društva i zagovara interkulturni dijalog temeljen na ravnopravnosti i uzajamnom poštovanju različitih identiteta kao pretpostavke razvoja građanske kulture i građanskog identiteta BiH.</p>

Komponenta 3: Aktivno i angažirano građanstvo**Ishodi učenja:**

- 1. Razlikuje pasivno i aktivno građanstvo.**
- 2. Objašnjava važnost društvene solidarnosti te ulogu i oblike građanskog aktivizma u osiguranju dobrobiti građana.**
- 3. Planira, organizira i sudjeluje u građanskim inicijativama.**

Indikatori (pokazatelji) u skladu s uzrastom za:

Kraj predškolskog odgoja i obrazovanja (5/6 god.)	Kraj 3. razreda (8/9 god.)	Kraj 6. razreda (11/12 god.)	Kraj devetogodišnjeg odgoja i obrazovanja (14/15 god.)	Kraj srednjoškolskog odgoja i obrazovanja (18/19 god.)
1. Prepoznaje situacije u kojima drugo dijete ili odrasli treba pomoć.	1. Razlikuje pasivne od aktivnih reakcija učenika na rješavanje problema u razredu i školi.	1. Navodi primjere građanske angažiranosti učenika i odraslih u školi i lokalnoj zajednici.	1. Određuje značenje, područja djelovanja različitih organizacija civilnog društva.	1. Analizira i raspravlja u grupi o mogućnostima i preprekama djelovanju civilnih organizacija na svim razinama s naglaskom na potrebu razvoja angažiranog građanstva.
2. Prepoznaje korist od zajedničkog djelovanja kad se drugima pruža pomoć.	2. Objašnjava važnost zajedničkog djelovanja u pružanju pomoći potrebitima u razredu i školi.	2. Raspravlja o važnosti djelovanja mladih volontera u lokalnoj i široj zajednici.	2. Uspoređuje posljedice građanske pasivnosti u odnosu na angažiranost na individualnoj i kolektivnoj razini.	2. Procjenjuje svoju spremnost i pripremljenost za građanski aktivizam.
3. Pokreće i sudjeluje na različite načine u pomoći drugoj djeci individualno ili u grupi.	3. Raspravlja u grupi i predlaže mogućnosti učeničkog angažiranja na uređivanju škole i lokalne zajednice kako bi se olakšao život učenicima s posebnim potrebama.	3. Analizira potrebe i organizira akcije pomoći učenicima slabijeg imovinskog stanja i učenicima sa slabijim školskim uspjehom.	3. Izrađuje plan akcije koji uključuje druge učenike i zajednicu, sudjelujući u građanskim inicijativama.	3. Potiče suradnju škole s odgovarajućim civilnim organizacijama i s njima planira i provodi akcije za dobrobit građana na svim razinama vlasti.

OBLAST 2: Uređenje demokratskog društva**Komponenta 1: Vrijednosti i načela demokracije****Ishodi učenja:**

1. **Određuje slobodu i prava pojedinca, jednakost, vladavinu prava i solidarnost kao najviše demokratske vrijednosti i tumači njihov povijesni razvoj.**
2. **Objašnjava razlike u vrijednostima i načelima između nedemokratskog i demokratskog društva te argumentira prednosti života u demokraciji.**
3. **Uočava i analizira prepreke punom ostvarenju demokratskih vrijednosti u suvremenom društvu.**

Indikatori (pokazatelji) u skladu s uzrastom za:

Kraj predškolskog odgoja i obrazovanja (5/6 god.)	Kraj 3. razreda (8/9 god.)	Kraj 6. razreda (11/12 god.)	Kraj devetogodišnjeg odgoja i obrazovanja (14/15 god.)	Kraj srednjoškolskog odgoja i obrazovanja (18/19 god.)
1. Prepoznaje vrijednosti zajedničkih pravila u obitelji, među prijateljima i u vrtičkoj skupini.	1. Navodi prava i odgovornosti učenika te objašnjava kako ponašanje u skladu s vrijednostima i pravilima škole pridonosi jednakosti učenika.	1. Opisuje povijesni razvoj zaštite sloboda, prava i jednakosti građana te vladavine prava i solidarnosti kao sastavni dio razvoja demokracije.	1. Objašnjava što je vladavina prava i tumači važnost provedbe tog načela za osiguranje jednakosti učenika i građana.	1. Zagovara poštivanje demokratskih vrijednosti, ponaša se u skladu s njima i koristi ih kao polazište za analizu odnosa u BiH i u svijetu.
2. Opisuje što se događa s odnosima u skupinama kojima pripadaju kad se ne poštuju zajedničke vrijednosti i pravila.	2. Opisuje razlike između pravednih i nepravednih postupaka u razredu i školi na primjerima.	2. Objašnjava kako dobro pravilo zbog nepoštivanja njegove provedbe dovodi do nedemokratskih postupaka.	2. Uspoređuje vrijednosti demokratskog i nedemokratskog društva, s naglaskom na razlike u provedbi načela jednakosti na primjerima odabranih zemalja.	2. Analizira ulogu vrijednosti i načela demokracije u prijelazu BiH iz nedemokratskog u demokratsko društvo i poredi s drugim zemljama.
3. Raspravlja u grupi o tome što utječe na pogoršanje odnosa u vrtiću.	3. Uočava uzroke i posljedice nedemokratskog ponašanja u razredu i školi.	3. Prepoznaje prepreke demokratskom funkcioniranju škole i lokalne zajednice.	3. Istražuje ostvarenost demokratskih vrijednosti u BiH.	3. Analizira i predlaže aktivnosti kojima se nadilaze prepreke i učvršćuju demokratske vrijednosti u BiH i svijetu.

Komponenta 2: Demokratske institucije

Ishodi učenja:

1. **Određuje demokraciju kao politički sustav, navodi njegova glavna obilježja i objašnjava funkcioniranje demokratskih institucija.**
2. **Opisuje ulogu ustava u zaštiti prava građana i funkcioniranje demokratskog društva.**
3. **Dovodi u vezu zaštitu prava, pravdu i pravednost u društvu s funkcioniranjem demokratskih institucija i razvijenošću demokratske građanske kulture.**

Indikatori (pokazatelji) u skladu s uzrastom za:

Kraj predškolskog odgoja i obrazovanja (5/6 god.)	Kraj 3. razreda (8/9 god.)	Kraj 6. razreda (11/12 god.)	Kraj devetogodišnjeg odgoja i obrazovanja (14/15 god.)	Kraj srednjoškolskog odgoja i obrazovanja (18/19 god.)
1. Opisuje obitelj, vrtić i sl. kao zajednicu koja nastaje s određenom svrhom i čiji članovi imaju određene uloge.	1. Prepoznaje da je škola uređena kao zajednica učenika i nastavnika te da je njezina osnovna funkcija osigurati učenje i razvoj djece i mladih.	1. Opisuje značaj i ulogu demokratskih institucija lokalne zajednice.	1. Uspoređuje ulogu i funkcioniranje demokratskih institucija na svim razinama vlasti u BiH.	1. Daje kritički osvrt na funkcioniranje demokratskih institucija na svim razinama vlasti u odnosu na najviše demokratske vrijednosti.
2. Prepoznaje da su uloge povezane s određenim pravima i odgovornostima i da njihovo krivo korištenje, odnosno neispunjavanje ugrožava dobrobit članova i zajednice kao cjeline.	2. Objašnjava da je rad u školi uređen prema zakonskim propisima i dogovorenim nepisanim pravilima kojima se određuju prava i odgovornosti svih članova škole.	2. Prepoznaje zakonske okvire uređenja i funkcioniranja demokratskih institucija lokalne zajednice.	2. Opisuje osnovna obilježja i ulogu ustava u funkcioniranju države, entiteta, županija, Brčko distrikta BiH, lokalne zajednice i odnosima među građanima.	2. Daje kritički osvrt na uređenje i razvijenost zemalja s demokratskim i nedemokratskim ustavom.
3. Povezuje pravdu i pravednost u svojoj neposrednoj okolini s odgovornim ponašanjem svih i sudjeluje u određivanju sankcija kad se pravila krše.	3. Prepoznaje poštivanje propisa i pravila u razredu i školi kao pretpostavku pravednih odnosa među učenicima i između učenika i nastavnika te se ponaša u skladu s tim.	3. Opisuje demokratske institucije i mehanizme kojima se u lokalnoj zajednici štite prava pojedinca i osigurava društvena pravednost.	3. Objašnjava odnos između prava, pravde i pravednosti u ovisnosti od demokratskih vrijednosti i načina na koji su one zaštićene ustavom i zakonima.	4. Kritički analizira odnos između prava, pravde i pravednosti u odnosu na funkcioniranje demokratskih institucija i razvijenost građanske kulture.

Komponenta 3: Vlast, autoritet i moć**Ishodi učenja:**

1. **Objašnjava oblike društvene moći, autoriteta i vlasti kroz povijest.**
2. **Određuje pojam demokratske vlasti, objašnjava važnost podjele vlasti, razlikuje razine i grane vlasti u BiH, opisuje njihove nadležnosti i tumači povezanost i međuzavisnost grana i razina vlasti.**
3. **Razlikuje modele demokratske vlasti, objašnjava ulogu građana u njima i navodi važnost participacije građana u demokratskom odlučivanju.**
4. **Određuje odnos između vlasti, političkog autoriteta i političke moći, razlikuje ograničenu od neograničene vlasti te daje primjere korištenja političke moći bez autoriteta u prošlosti i danas.**
5. **Objašnjava važnost i navodi načine na koje građani mogu kontrolirati djelovanje vlasti.**

Indikatori (pokazatelji) u skladu s uzrastom za:

Kraj predškolskog odgoja i obrazovanja (5/6 god.)	Kraj 3. razreda (8/9 god.)	Kraj 6. razreda (11/12 god.)	Kraj devetogodišnjeg odgoja i obrazovanja (14/15 god.)	Kraj srednjoškolskog odgoja i obrazovanja (18/19 god.)
1. Uočava tko i kada ima „glavnu“ riječ u vrtiću, obitelji, među prijateljima i u neposrednom okruženju.	1. Opisuje nositelje autoriteta u obitelji, razredu i školi i njihovu ulogu.	1. Identificira nositelje autoriteta u lokalnoj zajednici, povezuje ih s lokalnom vlašću i opisuje kako se ta vlast uspostavlja.	1. Objašnjava odnos između društvene moći, autoriteta i vlasti u lokalnoj zajednici i državi.	1. Raspravlja o utjecaju teorija prirodnih prava i društvenog ugovora na promjene odnosa između moći, autoriteta i vlasti kroz prošlost te tumači na koji se način moć stječe, koristi i opravdava u različitim sustavima.
2. Prepoznaje ulogu nositelja autoriteta u neposrednom okruženju.	2. Prepoznaje prava i odgovornosti pojedinih nositelja vlasti u školi.	2. Opisuje osnovne karakteristike demokratskog upravljanja lokalnom zajednicom te strukturu i nadležnost pojedinih dijelova lokalne vlasti.	2. Objašnjava pojam demokratske vlasti, određuje obilježja političkog uređenja BiH.	2. Kritički analizira i argumentirano raspravlja u grupi o demokraciji u BiH, s naglaskom na propitivanje usklađenog djelovanja pojedinih grana, razina i tijela vlasti.
3. Prepoznaje na koji način može pomoći autoritetu u donošenju pravednijih odluka u neposrednom okruženju.	3. Opisuje različite oblike demokratskog upravljanja školom, uključujući i one u kojima učenici i roditelji izravno sudjeluju u odlučivanju.	3. Prepoznaje kako se djelovanje lokalne demokratske vlasti mijenja s većim sudjelovanjem građana u odlučivanju o lokalnim pitanjima.	3. Razlikuje posebnosti državne demokratske vlasti, s naglaskom na predstavničku i direktnu demokraciju.	3. Uspoređuje demokraciju u BiH s drugim demokratskim državama i utjecaj građana na vlast.
4. Prepoznaje slučajeve kad se netko nameće u grupi kao „glavni“ bez pristanka ostalih.	4. Identificira nedemokratsko ponašanje u vođenju i upravljanju razredom i školom među svim akterima te takvo ponašanje poistovjećuje s prekoračenjem ovlasti, odnosno prava.	4. Prepoznaje nedemokratsko djelovanje lokalnih vlasti i objašnjava važnost ograničavanja vlasti.	4. Objašnjava razliku između ograničene i neograničene vlasti te pojmove legaliteta i legitimiteta vlasti u demokraciji.	5. Prateći napise u medijima i drugim izvorima informiranja opisuje slučajeve korištenja moći bez autoriteta i zloupotrebe vlasti na svim razinama u BiH te raspravlja o posljedicama.

5. Aktivno sudjeluje u izboru vršnjaka za određena zaduženja u svojoj vrtičkoj grupi, argumentira svoj izbor i prihvaća odluku većine.	5. Prepoznaje važnost i mogućnosti vlastitog utjecaja na demokratsko upravljanje razredom i školom, uključujući izbore za predsjednika razreda i vijeće učenika.	5. Prepoznaje nužnost kontrole vlasti od građana u demokraciji i raspravlja o posljedicama (ne)zainteresiranosti za rad vijeća učenika.	5. Objašnjava kontrolu vlasti kao pravo i odgovornost građana u demokraciji, kao i načine na koje građani mogu kontrolirati vlast i raspravlja o učinkovitosti pojedinih oblika kontrole.	5. Predlaže modele aktivnog sudjelovanja građana u kontroli na svim razinama vlasti u BiH s osloncem na odredbe Ustava BiH.
--	--	---	---	---

Komponenta 4: Javne politike

Ishodi učenja:

1. Tumači pojam „javne politike“ kao zbir mjera koje vlast donosi u cilju unapređenja društvenog života.
2. Prepoznaje odgovornosti koje središnje i lokalne vlasti i javne institucije imaju u provođenju javne politike.
3. Objašnjava načine i argumentira važnost sudjelovanja građana u izradi, provođenju i vrednovanju mjera javne politike.

Indikatori (pokazatelji) u skladu s uzrastom za:

Kraj predškolskog odgoja i obrazovanja (5/6 god.)	Kraj 3. razreda (8/9 god.)	Kraj 6. razreda (11/12 god.)	Kraj devetogodišnjeg odgoja i obrazovanja (14/15 god.)	Kraj srednjoškolskog odgoja i obrazovanja (18/19 god.)
1. Na primjerima uočava da se pojedina pravila u vrtiću i obitelji moraju uskladiti kako bi svima bila od koristi.	1. Prepoznaje da se život i rad u školi unapređuje planski, da je usmjeren na određene ciljeve i da ispunjavanje tih ciljeva znači promjenu ponašanja svih.	1. Određuje pojam javne politike i tumači kako se mjerama javne politike unapređuje život građana na lokalnoj razini.	1. Identificira subjekte koji sudjeluju u donošenju mjera javnih politika u BiH.	1. Objašnjava proces donošenja i provođenja mjera javne politike na svim razinama vlasti u BiH.
2. Prepoznaje odgovornosti roditelja i odgajatelja prema djeci i uočava važnost suradnje među njima za dobrobit djece u vrtiću.	2. Prepoznaje uloge uprave škole, nastavnika, učenika i roditelja u izradi i provedbi planova i programa unapređenja života i rada škole.	2. Opisuje tijela koja su odgovorna za donošenje i provedbu javnih politika na lokalnoj razini.	2. Objašnjava odnos između državnih i lokalnih vlasti u izradi i provedbi javnih politika.	2. Analizira suradnju na svim razinama vlasti u procesu izrade i provedbe javnih politika te uspoređuje rad javnih službi s ciljevima i mjerama javnih politika prateći napise u medijima i koristeći druge izvore informacija.
4. Prepoznaje na koji način može pomoći roditeljima i odgajateljima da oni svoje odgovornosti prema djeci ispunjavaju što uspješnije.	2. Navodi na koji način učenici mogu aktivno sudjelovati u planskom rješavanju određenih problema u školi.	3. Opisuje oblike učešća građana u donošenju javnih politika.	4. Analizira kako državne i lokalne vlasti BiH u praksi osiguravaju sudjelovanje građana u izradi i provođenju javnih politika.	3. Prati i analizira u kojoj mjeri i na koji način građani sudjeluju u izradi i provedbi javnih politika u BiH, te daje prijedloge za njihovo aktivno uključivanje.

OBLAST 3: Globalizacija i međuovisnost**Komponenta 1: Međunarodni odnosi i organizacije****Ishodi učenja:**

1. Tumači pojmove „globalizacija“, „međunarodni odnosi“ i „međunarodni akteri“.
2. Uspoređuje globalizacijske procese potaknute djelovanjem međunarodnih vladinih i civilnih organizacija s globalizacijskim procesima koji vode stvaranju globalnog tržišta te objašnjava obveze njihovih država članica.
3. Uspoređuje pozitivne i negativne učinke demokratske i ekonomske globalizacije na pojedinca, lokalnu zajednicu i državu, s posebnim osvrtom na BiH.

Indikatori (pokazatelji) u skladu s uzrastom za:

1. Prepoznaje podrijetlo predmeta oko sebe (igračaka, odjeće i sl). U grupi razgovara o povezanosti s djecom i odraslima iz udaljenih krajeva svijeta.	1. Opisuje višestruku povezanost između pojedinaca, naroda i država u današnjem svijetu, uključujući sport, glazbu i modu.	1. Objašnjava na koji je način svijet povezan novim tehnologijama i identificira pojam globalizacije.	1. Identificira najvažnije međunarodne aktere i objašnjava njihov utjecaj na međunarodne procese.	1. Povezuje globalizaciju s uspostavljanjem globalne moći i pojavom novih podjela u svijetu s prednostima i nedostacima.
2. Prepoznaje da ljude ne povezuju samo materijalne stvari nego i međusobna pomoć.	2. Navodi domaće i međunarodne organizacije koje se bave zaštitom prava, nediskriminacije i mira te opisuje njihovo djelovanje.	2. Navodi međunarodne organizacije kojih je BiH članica, objašnjava važnost tog članstva i uzajamne obveze koje iz tog članstva proizlaze.	2. Razlikuje međunarodne političke od ekonomskih i finansijskih organizacija, opisuje njihovo djelovanje i objašnjava odnose između njih i država članica.	2. Kritički analizira razlike u ciljevima i djelovanju međunarodnih političkih i civilnih organizacija u odnosu na međunarodne finansijske organizacije i aktere globalnog tržišta.
3. Prepoznaje povezanost ljudi u svijetu na primjerima iz obitelji i neposredne okoline.	3. Navodi prednosti i nedostatke povezivanja ljudi u svijetu na primjerima iz obitelji i neposredne okoline.	3. Razlikuje dobre i loše strane stvaranja globalnog tržišta.	3. Objašnjava odnos građana BiH prema međunarodnim organizacijama.	3. Analizira pozitivne i negativne utjecaje demokratske i ekonomske globalizacije na svim razinama vlasti u BiH na primjerima.

Komponenta 2: Europske integracije**Ishodi učenja:**

1. Tumači pojam i opisuje povijest europskih integracija.
2. Objašnjava ustroj EU, njezine glavne vrijednosti i ciljeve, obveze država članica i ulogu građana u europskim integracijama.
3. Analizira političke, kulturne i ekonomske učinke europskog ujedinjenja i procjenjuje prednosti i nedostatke ulaska BiH u EU.

Indikatori (pokazatelji) u skladu s uzrastom za:

Kraj predškolskog odgoja i obrazovanja (5/6 god.)	Kraj 3. razreda (8/9 god.)	Kraj 6. razreda (11/12 god.)	Kraj devetogodišnjeg odgoja i obrazovanja (14/15 god.)	Kraj srednjoškolskog odgoja i obrazovanja (18/19 god.)
1. Prepoznaje da živi u zajednici koja je dio drugih širih zajednica.	1. Prepoznaje pojam „Europa“ i navodi ga kao širi prostor kojemu pripada.	1. Navodi političke, kulturne i ekonomske razlike i sličnosti među narodima i državama Europe.	1. Objašnjava polazišta ideje o ujedinjenju Europe, opisuje povijest europskih integracija te navodi najvažnije organizacije i instrumente ujedinjenja.	1. Analizira polazišta ideje o ujedinjenju Europe, opisuje povijest europskih integracija te navodi najvažnije organizacije i instrumente ujedinjenja.
2. Prepoznaje zajednicu kojoj pripada.	2. Navodi prednosti i nedostatke zajednice kojoj pripada i prepoznaje šire zajednice kojima pripada (Europa).	2. Prepoznaje razliku između Europe i EU.	2. Opisuje ustroj EU, njezine glavne vrijednosti, ciljeve i tijela vlasti te kriterije pridruživanja i obveze država članica.	2. Objašnjava odnos između građanstva EU i nacionalnog građanstva (državljanstva) te analizira ulogu građana u jačanju EU.
3. Navodi jednu ili više osoba iz obitelji ili neposredne okoline koje su se odselile u neku europsku zemlju i prepričava njihova iskustva.	3. Opisuje sličnosti i razlike između sebe i vršnjaka u Europi.	3. Opisuje veze i međusobne utjecaje između Europe i svoje uže i šire zajednice.	3. Objašnjava pripremljenost te prednosti i nedostatke ulaska BiH u EU.	3. Kritički analizira političke, kulturne i gospodarske učinke europskih integracija te položaj i utjecaj pojedinih zemalja članica.

Komponenta 3: Globalno građanstvo i održivi razvoj

Ishodi učenja:

1. Prepoznaje globalne probleme i argumentira važnost razvoja globalne građanske svijesti za njihovo rješavanje.
2. Tumači potrebu odgovornog i povezanog djelovanja na lokalnoj, nacionalnoj, europskoj i globalnoj razini kao preduvjeta održivog razvoja.
3. Prepoznaje važnost odgovornog gospodarstva za održivi razvoj.
4. Zagovara odgovornost sadašnjih generacija za dobrobit budućih generacija.

Indikatori (pokazatelji) u skladu s uzrastom za:

Kraj predškolskog odgoja i obrazovanja (5/6 god.)	Kraj 3. razreda (8/9 god.)	Kraj 6. razreda (11/12 god.)	Kraj devetogodišnjeg odgoja i obrazovanja (14/15 god.)	Kraj srednjoškolskog odgoja i obrazovanja (18/19 god.)
1. Prepričava probleme s kojima se susreću djeca u svijetu na temelju slikovnica i drugih izvora.	1. Identificira neke od najvažnijih problema u svijetu (siromaštvo, zagađenost, pitka voda...).	1. Opisuje utjecaj pojedinih faktora i događaja na svjetske procese i prepoznaje kako ti procesi mijenjaju život ljudi u lokalnoj zajednici.	1. Tumači pojam globalne građanske svijesti i uočava njezinu povezanost s akcijama građana na svim razinama vlasti.	1. Kritički analizira međuovisnost uzroka i posljedica svjetskih problema.
2. Prepoznaje neke prirodne i kulturne resurse koje treba odgovorno koristiti i navodi načine na koje se oni „pametno“ koriste u obitelji i vrtiću.	2. Prepoznaje oblike neodgovornog ponašanja u razredu, školi i neposrednom okruženju kojima se ugrožavaju prirodna i kulturna dobra.	2. Objašnjava razlike između zaštite okoliša i osiguranja održivog razvoja oslanjajući se na „Povelju o Zemlji“.	2. Analizira načine na koje se građani mogu povezivati od lokalne do globalne razine u osiguranju održivog razvoja.	2. Identificira neke od najutjecajnijih globalnih civilnih organizacija koje su posvećene održivom razvoju, analizira njihovo djelovanje i prepreke na koje nailaze.
3. Navodi različite poslove i razgovara o tome kako utječu na prirodu.	3. Prepoznaje gospodarske djelatnosti u lokalnoj zajednici i njihov utjecaj na kvalitetu života ljudi.	3. Istražuje u timu štite li i na koji način gospodarski subjekti kulturna i prirodna dobra u bližoj i daljnjoj okolini.	3. Analizira prednosti i nedostatke globalnog tržišta i na primjerima objašnjava utjecaj multinacionalnih kompanija na održivi razvoj.	3. Zagovara ideju odgovornog gospodarstva i odgovorne potrošnje na svim razinama kao preduvjeta održivog razvoja.
4. Uočava kako se neodgovornim ponašanjem prema okolišu ugrožava budući život na Zemlji na primjerima iz priča ili neposredne okoline.	4. Uspoređuje prirodne i druge resurse koje će moći uživati u budućnosti u odnosu na sadašnje stanje.	4. Istražuje načine na koje se odgovorno koriste resursi i izrađuje plan uvođenja sustava reciklaže u školu.	4. Objašnjava propise kojima se štiti pravo na zdrav okoliš u BiH i uspoređuje ih sa svakodnevnim ponašanjem građana.	4. Analizira odgovornost sadašnjih generacija prema budućima i primjerima dokazuje kako sadašnje generacije svojim neodgovornim ponašanjem ugrožavaju pravo budućih generacija na zdravi okoliš.

Oblasti, komponente i ishodi učenja za građansko obrazovanje u BiH

OBLAST 1: POJEDINAC, DRUŠTVO, GRAĐANIN
Ishodi učenja
<p>Komponenta 1: Slobode, prava i odgovornosti pojedinca i građanina u društvu</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Opisuje slobode, prava, odgovornosti i dužnosti pojedinca u društvu. 2. Objašnjava važnost općevažećih pravila za osiguranje društvene jednakosti i utvrđuje njihovu povezanost sa statusom građanina. 3. Pokazuje društvenu odgovornost i posvećenost zajedničkom dobru.
<p>Komponenta 2: Kulturni i građanski identitet</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Analizira vezu između kulturnog i građanskog identiteta. 2. Objašnjava važnost poštivanja različitih kulturnih identiteta za dobrobit pojedinca i društva. 3. Uočava situacije u kojima se ne poštuje kulturni identitet drugih te analizira uzroke i posljedice takvih odnosa. 4. Zagovara kulturnu različitost kao društveno bogatstvo.
<p>Komponenta 3: Aktivno i angažirano građanstvo</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Razlikuje pasivno i aktivno građanstvo. 2. Objašnjava važnost društvene solidarnosti te ulogu i oblike građanskog aktivizma u osiguranju dobrobiti građana. 3. Planira, organizira i sudjeluje u građanskim inicijativama.
OBLAST 2: UREĐENJE DEMOKRATSKOG DRUŠTVA
Ishodi učenja
<p>Komponenta 1. Vrijednosti i načela demokracije</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Određuje slobodu i prava pojedinca, jednakost, vladavinu prava i solidarnost kao najviše demokratske vrijednosti i tumači njihov povijesni razvoj. 2. Objašnjava razlike u vrijednostima i načelima između nedemokratskog i demokratskog društva te argumentira prednosti života u demokraciji. 3. Uočava i analizira prepreke punom ostvarenju demokratskih vrijednosti u suvremenom društvu.
<p>Komponenta 2. Demokratske institucije</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Određuje demokraciju kao politički sustav, navodi njegova glavna obilježja i objašnjava funkcioniranje demokratskih institucija. 2. Opisuje ulogu ustava u zaštiti prava građana i funkcioniranju demokratskog društva. 3. Dovodi u vezu zaštitu prava, pravdu i pravednost u društvu s funkcioniranjem demokratskih institucija i razvijenošću demokratske građanske kulture.
<p>Komponenta 3. Vlast, autoritet i moć</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Objašnjava oblike društvene moći, autoriteta i vlasti kroz povijest. 2. Određuje pojam demokratske vlasti, objašnjava važnost podjele vlasti, razlikuje razine i grane vlasti u BiH, opisuje njihove nadležnosti i tumači povezanost i međuzavisnost grana i razina vlasti. 3. Razlikuje modele demokratske vlasti, objašnjava ulogu građana u njima i navodi važnost participacije građana u demokratskom odlučivanju. 4. Određuje odnos između vlasti, političkog autoriteta i političke moći, razlikuje ograničenu od neograničene vlasti te daje primjere korištenja političke moći bez autoriteta u prošlosti i danas. 5. Objašnjava važnost i navodi načine na koje građani mogu kontrolirati djelovanje vlasti.
<p>Komponenta 4. Javne politike</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Tumači pojam „javne politike“ kao zbir mjera koje vlast donosi u cilju unapređenja društvenog života. 2. Prepoznaje odgovornosti koje središnje i lokalne vlasti i javne institucije imaju u provođenju javne politike. 3. Objašnjava načine i argumentira važnost na sudjelovanja građana u izradi, provođenju i vrednovanju mjera javne politike.

OBLAST 3: GLOBALIZACIJA I MEĐUOVISNOST

Ishodi učenja

Komponenta 1: Međunarodni odnosi i organizacije

1. Tumači pojmove „globalizacija“, „međunarodni odnosi“ i „međunarodni akteri“.
2. Uspoređuje globalizacijske procese potaknute djelovanjem međunarodnih vladinih i civilnih organizacija s globalizacijskim procesima koji vode stvaranju globalnog tržišta te objašnjava obveze njihovih država članica.
3. Uspoređuje pozitivne i negativne učinke demokratske i ekonomske globalizacije na pojedinca, lokalnu zajednicu i državu, s posebnim osvrtom na BiH.

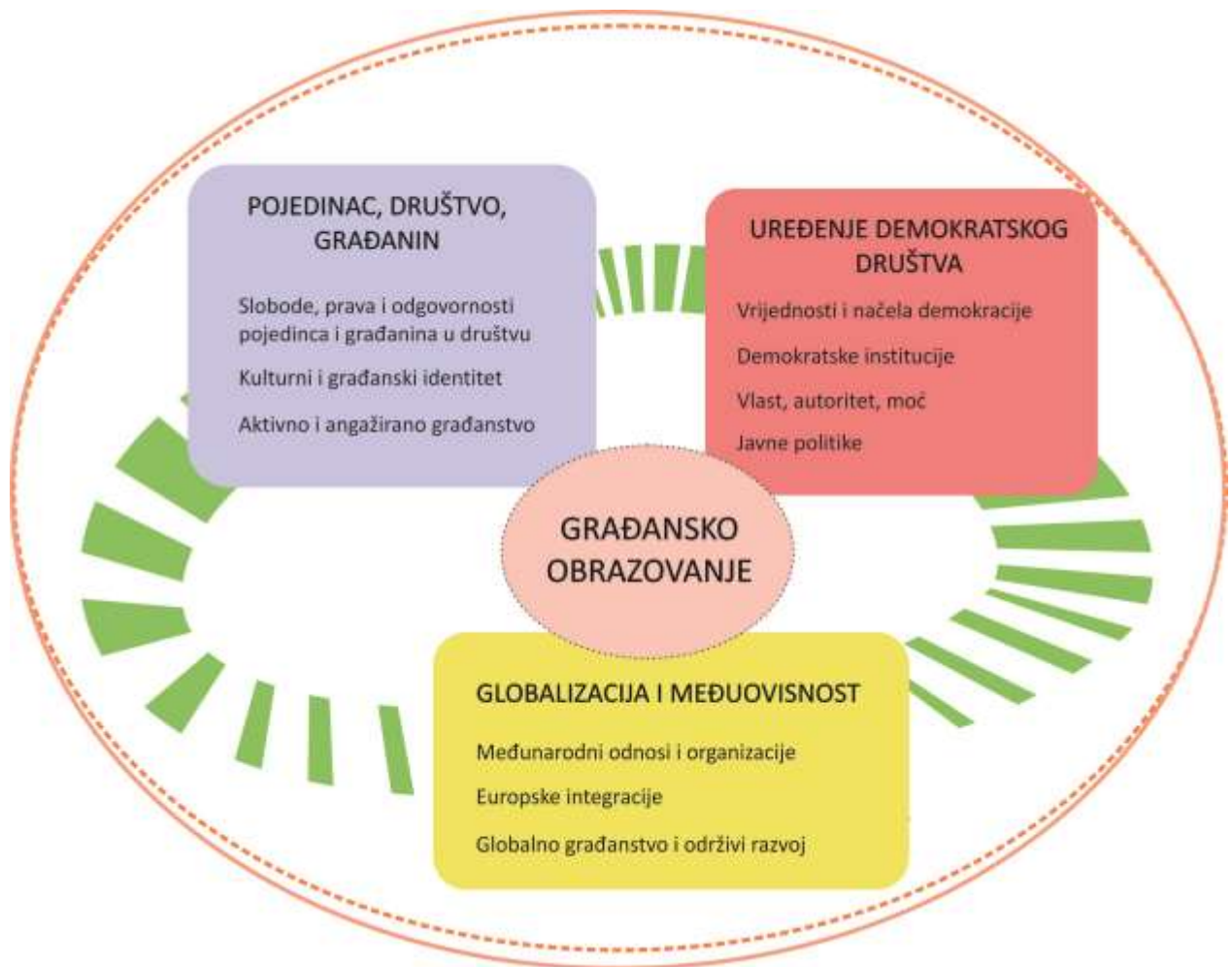
Komponenta 2: Europske integracije

1. Tumači pojam i opisuje povijest europskih integracija.
2. Objašnjava ustrojstvo EU, njene glavne vrijednosti i ciljeve, obveze država članica i ulogu građana u europskim integracijama.
3. Analizira političke, kulturne i ekonomske učinke europskog ujedinjenja i procjenjuje prednosti i nedostatke ulaska BiH u EU.

Komponenta 3: Globalno građanstvo i održivi razvoj

1. Prepoznaje globalne probleme i argumentira važnost razvoja globalne građanske svijesti za njihovo rješavanje.
2. Tumači potrebu odgovornog i povezanog djelovanja na lokalnoj, nacionalnoj, europskoj i globalnoj razini kao preduvjeta održivog razvoja.
3. Prepoznaje važnost odgovornog gospodarstva za održivi razvoj.
4. Zagovara odgovornost sadašnjih generacija za dobrobit budućih generacija.

Shematski prikaz oblasti i komponenti za građansko obrazovanje

KLJUČNE KOMPETENCIJE – PROŽIMAJUĆE TEME ZA GRAĐANSKO OBRAZOVANJE

Ključna kompetencija	Prožimajući pokazatelji (indikatori)
Učiti kako se uči	<ul style="list-style-type: none"> • Razvijanje suodgovornosti za vlastito učenje, samoprocjena i definiranje vlastitih ciljeva učenja: <ul style="list-style-type: none"> ➤ razvijanje svijesti o vlastitim mogućnostima i o vlastitim jakim i slabim stranama, stilovima učenja, kao i sposobnosti identificiranja vlastitih potreba radi primjene vlastitih strategija i procedura u procesu učenja • Razvijanje sposobnosti popravljivanja, poboljšavanja (samoregulacija): <ul style="list-style-type: none"> ➤ pretplaniranje, izvršenje, kontrola, korekcija različitih oblika komunikativnih aktivnosti (receptije, interakcije, produkcije, medijacije) • Upotreba različitih metoda i strategija učenja: <ul style="list-style-type: none"> ➤ poznavanje i svjesno korištenje različitih strategija učenja ➤ omogućavanje učeniku da stekne sposobnost otkrivanja svog najuspješnijeg i najbržeg načina za učenje, da odabere različite mogućnosti i da ih najbolje primijeni u praksi ➤ razvijanje kritičkog stava do toga što učenik u školi uči i do vlastitog procesa učenja ➤ sposobnost organizacije i uređivanje vlastitog učenja, razvijanje upornosti ➤ razvijanje samomotivacije, samopouzdanja, potrebe za kontinuiranim učenjem
Socijalna i građanska kompetencija	<ul style="list-style-type: none"> • Prepoznavanje vlastitih emocija, zanimanje za druge kulture i poštovanje drugih kultura • Razumijevanje vlastitog narodnog identiteta i sebe kao pripadnika skupine u interakciji s kulturnom identitetom Europe i ostatka svijeta • Svijest o europskom i svjetskom kulturnom naslijeđu i o kulturnoj i jezičnoj raznolikosti svijeta • Razvijanje svjesnosti i razumijevanja sociokulturnih i međukulturnih pravila i norma upotrebe jezika, i razvijanje odgovarajućih strategija za komunikaciju, interpretaciju i korištenje poruka u skladu s ovim pravilima i normama (sociolingvistička kompetencija); <ul style="list-style-type: none"> ➤ Uvažavanje karakterističnih crta društvenih odnosa (pozdravi, način obraćanja) ➤ Uvažavanje pravila lijepog ponašanja (izraziti zahvalnost, naklonost, podijeliti brigu, radost, itd.) ➤ Uvažavanje razlika u jezičkim registrima (nivoi formalizma) ➤ Sposobnost prepoznavanja dijalekta i akcenta (naglasak) kroz leksičke, gramatičke, fonološke, glasovne, paralingvističke elemente (npr. govor tijelom) ➤ Konstruktivno komuniciranje i poštovanje u društvenim situacijama, kao što je međusobna komunikacija

<p>Samoinicijativa i poduzetnička kompetencija</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Upravljanje projektima • Prepoznavanje vlastitih jakih i slabih strana • Rad u timovima na kooperativan i fleksibilan način • Konstruktivna suradnja u aktivnostima i upotreba vještina grupnog rada • Upravljanje rizikom i razvijanje svijesti o odgovornosti
<p>Kulturna svijest i kulturno izražavanje</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Izbjegavanje stereotipa, primanje kompromisa, razvijanje osobnog integriteta i poštovanje integriteta drugih, primjerno samopouzdanje • Konstruktivno izražavanje vlastitog mišljenja i frustracija, sposobnost empatije • Poznavanje najznačajnijih kulturnih dostignuća, uključujući i pop-kulturu, cijenjenje umjetničkog rada i kulturnih događaja • Uvažavanje i uživanje u umjetničkim djelima i izvedbama i razvijanje osjećaja za lijepo
<p>Kreativno-produktivna kompetencija</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Razvijanje kompleksnog mišljenja: <ul style="list-style-type: none"> ➤ sažimanje, generaliziranje, podrška upotrebi viših kognitivnih sposobnosti, kao što su analiza, sinteza, vrednovanje, upotreba kritičkog mišljenja (razlikovanje između činjenica i mišljenja, argumentiranje teza) • Razvijanje kreativnosti i potrebe za izražavanjem te osjećaj za estetske vrijednosti: <ul style="list-style-type: none"> ➤ stvaranje i povezivanje različitih ideja, stvaranje pretpostavki i različitih proizvoda kreativnih misli • Razvijanje otvorenosti različitog kulturnog izražavanja i pripremljenosti za razvijanje vlastite kreativnosti i sposobnosti izražavanja: <ul style="list-style-type: none"> ➤ sposobnost toleriranja suprotnih ideja ➤ nezavisno donošenje zaključaka ➤ razvijanje pozitivnog stava i spremnosti za relativiziranje vlastitog stanovišta i sistema vrijednosti, razvijanje spremnosti za otklon u odnosu na ustaljena ponašanja prema drugim kulturama • Podrška radoznalosti, želji za novim znanjima: <ul style="list-style-type: none"> ➤ omogućavanje izražavanja vlastitih misli, ideja, emocija ➤ razvijanje sposobnosti promatranja, sudjelovanja i integriranja novih iskustava i spremnosti za mijenjanje prethodnih

OSNOVNA LITERATURA

Agencija za odgoj i obrazovanje (2012). *Kurikulum građanskog odgoja i obrazovanja*. Zagreb: Agencija za odgoj i obrazovanje (Kurikulum koji je eksperimentalno proveden u 12 osnovnih i srednjih škola, ali nije službeno uveden) (dostupno na: http://www.azoo.hr/images/Kurikulum_gradanskog_odgoja_i_obrazovanja.pdf).

Australian Curriculum, Assessment and Reporting Authority (2012). *The Shape of the Australian Curriculum: Civics and Citizenship* (dostupno na: http://www.acara.edu.au/verve/_resources/Shape_of_the_Australian_Curriculum__Civics_and_Citizenship_251012.pdf).

Birzea, C.; Cecchini, M.; Harrison, C.; Krek, J.; Spajić-Vrkaš, V. (2005). *Tool for Quality Assurance of Education for Democratic Citizenship in Schools*. Pariz: UNESCO (dostupno na: <http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001408/140827e.pdf>).

Campaign for the Civic Mission of Schools (s.a.). *Civic Competencies* (dostupno na: <http://www.civicmissionofschools.org/educators/civic-competencies>).

CIVITAS BiH (2012). *Osnove demokratije: Udžbenik za učenike osnovne škole*. Sarajevo: CIVITAS BiH.

Council of Europe (2009). *How All Teachers Can Support Citizenship and Human Rights Education*, Strasbourg: Council of Europe (ISBN 978-92-871-6555-8) (dostupno na: <http://tandis.odihr.pl/documents/hre-compendium/en/CD%20SEC%204%20PD/PARTNERS%27%20RESOURCES/CoE%20Framework%20for%20Development%20of%20Competences%20ENG.pdf>).

Council of Europe (2008). *White Paper on Intercultural Dialogue "Living Together As Equals in Dignity"*, Strasbourg: Council of Europe, doc. CM(2008)30 final (dostupno na: http://www.coe.int/t/dg4/intercultural/source/white%20paper_final_revised_en.pdf).

Europska komisija (2004). *Ključne kompetencije za cjeloživotno učenje: Europski referentni okvir* (prijevod na hrvatski, Agencija za odgoj i obrazovanje RH, dostupno na: web.math.pmf.unizg.hr/nastava/metodika/.../Europa).

Human Rights Education Associates (2009). *Human rights education core competencies: draft* (dostupno na: http://www.hrea.org/HRE-Competencies_draft-December2009.pdf).

APOSO(2011). *Identifikacija ključnih kompetencija i životnih vještina u BiH*.

Ministarstvo obrazovanja Crne Gore (2009). *Nastavni plan i program građanskog obrazovanja za gimnazije*. Podgorica: Ministarstvo obrazovanja Crne Gore.

Obrazovni centar za demokraciju i ljudska prava „Civitas“ (2012). *Plan i program predmetne nastave obrazovanja za demokraciju i ljudska prava za Okvirni nastavni plan i program za devetogodišnju osnovnu školu u Federaciji Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Obrazovni centar za demokraciju i ljudska prava „Civitas“.

DOPUNSKA LITERATURA

- American Forum for Global Education (2003). *Guidelines for Global and International Studies Education: Challenges, Culture, Connections* (dostupno na: <http://www.globaled.org/guidelines/index.php>).
- Banks, J.A. et al. (2001). „Diversity within unity: Essential principles for teaching and learning in a multicultural society.“ *Phi Delta Kappan*: 83 (3), 196-203.
- Barber, B.R. (1984). *Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age*. Berkeley: University of California Press.
- Dewey, J. *On Democracy* (dostupno na: <http://wolfweb.unr.edu/homepage/lafer/dewey%20dewey.htm>).
- Citizenship Foundation. „What is citizenship education?“ (dostupno na: <http://www.citizenshipfoundation.org.uk/main/page.php?28>).
- Commission on the European Communities (1993). *Green paper on the European Dimension in Education*. Brussels: Commission on the European Communities, COM(93) 457 final (dostupno na: http://ec.europa.eu/green-papers/pdf/education_gp_com_93_457.pdf).
- Council of Europe (2010). *Council of Europe Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education: Recommendation CM/Rec(2010)7 and explanatory memorandum*. Strasbourg: Council of Europe (dostupno na: http://www.coe.int/t/dg4/education/edc/Source/Charter/Charter_brochure_EN.pdf).
- European Commission/EACEA/Eurydice (2012). *Developing Key Competences at School in Europe: Challenges and Opportunities for Policy. Eurydice Report*. Luxembourg: Publications Office of the European Union (dostupno na: http://eacea.ec.europa.eu/Education/eurydice/documents/thematic_reports/145EN.pdf).
- European Institute for Comparative Cultural Research (2008). *Sharing Diversity: National Approaches to Intercultural Dialogue in Europe (Study for the European Commission)*, Bonn i Helsinki: European Institute for Comparative Cultural Research (ERICarts) (dostupno na: http://www.interculturaldialogue.eu/web/files/14/en/Sharing_Diversity_Final_Report.pdf).
- Eurydice (2012). *Citizenship Education in Europe*. Brussels: Education, Audiovisual and Culture Executive Agency (P9 Eurydice Policy Support) (dostupno na: http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/thematic_reports/139EN.pdf).
- European Wargeland Centre (2014). *EWC Statement Series: Fourth Issue: Highlighting current trends, research and scholarly debates* (dostupno na: http://www.theewc.org/uploads/files/Statement%20Series%202014%20_final.pdf).
- Grant, C.A.; Sleeter, C.E. (2011). *Doing Multicultural Education for Achievement and Equity*. 2nd. ed., Rotledge.
- Gutmann, A. (1987). *Democratic Education*. Princeton: Princeton University Press.
- Kerr, D. (2005). Citizenship education in England – listening to young people: New insights from the Citizenship Education Longitudinal Study. *International Journal of Citizenship and Teacher Education*: 1(1), 74-96 (dostupno na: <http://www.citized.info/pdf/ejournal/Vol%201%20Number%201/005.pdf>).
- Merryfield, M. (2002). Rethinking our framework for understanding the world. *Theory & Research in Social Education*: Winter 2002, 148-151.
- Ministry of Education (2009). *Being Part of Global Communities: Building Conceptual Understandings in the Social Sciences*. Wellington: Ministry of Education of New Zealand.
- Osler, A.; Starkey, H. (2005). *Changing Citizenship: Democracy and Inclusion in Education*. New York: Open University Press.
- Osler, A.; Starkey, H. (2010). *Teachers and Human Rights Education*. London: Trentham Books.
- Oxfam (2006). *Global Citizenship Guides: Teaching Controversial Issues*. Oxford: Oxfam (dostupno na: http://www.oxfam.org.uk/~media/Files/Education/Teacher%20Support/Free%20Guides/teaching_controversial_issues.ashx).
- Sassateli, M. (2002). Imagined Europe: The shaping of a European cultural identity through EU cultural policy. *European Journal of Social Theory*: 5(4): 435–451.

- Schulz, W.; Ainley, J.; Fraillon, J.; Kerr, D.; Losito, B. (2010). *ICCS 2009 International Report: Civic knowledge, attitudes, and engagement among lower secondary school students in 38 countries*. Amsterdam: International (dostupno na: http://www.iea.nl/fileadmin/user_upload/Publications/Electronic_versions/ICCS_2009_International_Report.pdf).
- Sinclair, M. (2004). *Learning to Live Together: Building Skills, Values and Attitudes for the Twenty-first Century*. Pariz: UNESCO (dostupno na: http://www.ineesite.org/uploads/files/resources/doc_1_48_Learning_to_Live_Together.pdf).
- Soule, S. *Will They Engage? Political Knowledge, Participation and Attitudes of Generations X and Y*. Calabasas: Center for Civic Education (dostupno na: http://www.civiced.org/papers/research_engage.pdf).
- Spajić-Vrkaš, V. (1999). Globalizacija i izobrazba: Apokalipsa raja ili rajska apokalipsa. *Društvena istraživanja*: 8(4), 579-600 (dostupno na: <http://hrcak.srce.hr/20333>).
- Spajić-Vrkaš, V. (2014). (suradnici: Rajković, M.; Rukavina, I.) *Eksperimentalna provedba kurikuluma građanskog odgoja i obrazovanja: Istraživački izvještaj*. Zagreb: Mreža mladih Hrvatske (dostupno na: http://www.mmh.hr/files/ckfinder/files/Izvjestaj%20MMH_screen.pdf).
- Spajić-Vrkaš, V.; Džidić, Rahela. (2013). *Obrazovanje za demokraciju i ljudska prava u Bosni i Hercegovini: Rezultati istraživanja*. Sarajevo: CIVITAS BiH.
- Spajić-Vrkaš, V.; Kukoč, M.; Bašić, S. (2001). *Obrazovanje za ljudska prava i demokraciju: Interdisciplinarni rječnik*. Zagreb: Hrvatsko povjerenstvo za UNESCO i Projekt "Obrazovanje za mir i ljudska prava za hrvatske osnovne škole"..
- UNESCO (2006). *UNESCO Guidelines on Intercultural Education*. Pariz: UNESCO (dostupno na: <http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001478/147878e.pdf>).
- United Nations General Assembly (2012). *United Nations Declaration on Human Rights Education and Training* (dostupno na: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N11/467/04/PDF/N1146704.pdf?OpenElement>).
- Westheimer, J.; Kahne, J. (2004). What kind of citizen? The politics of educating for democracy. *American Educational Research Journal*: 41(2), 237-269 (dostupno na: <http://democraticdialogue.com/DDpdfs/WhatKindOfCitizenAERJ.pdf>).
- Woodward, K. (2002). *Understanding Identity*. London: Arnold Publishers.

AGENCIJA ZA PREDŠKOLSKO,
OSNOVNO I SREDNJE OBRAZOVANJE

Nakladnik:

Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje

Za nakladnika:

Maja Stojkić, ravnateljica Agencije za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje

Lektura:

Senka Ahmetović-Palić

DTP:

APOSO